

УДК 316.614.5:159.928.22-159.95

Каткова Тетяна Анатоліївна

магістр психології, старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
katkova963@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6617-1695

Титаренко Олена Іллівна

старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
titarenkoelena18@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2387-2242

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ У СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена теоретичному вивченню та методологічному обґрунтуванню впровадження комплексного підходу у систему реалізації потенціалу інтелектуальної обдарованості студентів. Проблематика обдарованості загалом та інтелектуальної обдарованості зокрема була і залишається надзвичайно актуальною, оскільки розквіт кожного суспільства залежить від наявності у ньому обдарованих особистостей. В сучасному світі, як ніколи до цього, рівень благополуччя суспільства, багато в чому визначається наявністю інтелектуальної еліти у найрізноманітніших сферах життєдіяльності. В умовах ускладнення соціального життя необхідність орієнтації у плюралістичному світі однозначно підвищує вимоги до інтелектуальних можливостей людини, рівень розвитку яких значною мірою визначає здатність суб'єкта ініціативно, самостійно, творчо обдумувати та приймати реалістичні рішення. Реалізація потенціалу інтелектуальної обдарованості має також неоціненне значення в житті кожної людини і в зв'язку з забезпеченням тим самим можливістю «відбутися», здійснити себе. Адже максимальну користь людству приносить «потрібна людина у потрібному місці, в потрібний час», якими і є інтелектуально обдаровані люди.

Ключові слова: геніальність, задатки, здібності, креативність, обдарованість, талант.

Постановка проблеми. Проблематика обдарованості загалом та інтелектуальної обдарованості зокрема була і залишається надзвичайно

актуальною, оскільки розквіт кожного суспільства залежить від наявності у ньому обдарованих особистостей. В сучасному світі, як ніколи до цього, рівень благополуччя суспільства, багато в чому визначається наявністю інтелектуальної еліти у най різноманітніших сферах життєдіяльності. В умовах ускладнення соціального життя необхідність орієнтації у плюралістичному світі однозначно підвищує вимоги до інтелектуальних можливостей людини, рівень розвитку яких значною мірою визначає здатність суб'єкта ініціативно, самостійно, творчо обдумувати та приймати реалістичні рішення. Реалізація потенціалу інтелектуальної обдарованості має також неоціненне значення в житті кожної людини і в зв'язку з забезпеченням тим самим можливістю «відбутися», здійснити себе. Адже максимальну користь людству приносить «потрібна людина у потрібному місці, в потрібний час», якими і є інтелектуально обдаровані люди.

Мета статті полягає у виявленні особливостей прояву інтелектуальної обдарованості у студентів.

Виклад основного матеріалу. Найбільш традиційним у дослідженні інтелектуальної обдарованості є підхід за допомогою виміру коефіцієнта інтелекту (психометричний підхід). Але коефіцієнт інтелекту виявляє не стільки реальні інтелектуальні можливості людини, скільки рівень його соціалізованості (L. Terman, L. Hollingworth, К.М. Гуревич). Отже, психометричний підхід у його традиційному вираженні (ототожнення інтелектуальної обдарованості з високими показниками IQ) не дозволяє надійно ідентифікувати прояву інтелектуальної обдарованості. Проте він послужив «стартовою» площадкою для плідних досліджень в сфері інтелектуальної обдарованості. Згідно креативного підходу обдарованість трактується як креативність. І хоча остання розуміється дослідниками відносно по-різному, але узагальнена точка зору може бути наступною: це здатність людини створювати щось нове, оригінальне (Е.Р. Torrance, J. Guilford та ін.).

Особистісний підхід, що вивчає характерологічні, емоційні, мотиваційні, комунікативні якості особистості обдарованих людей, продемонстрував, що особистісна своєрідність інтелектуально обдарованих людей – факт безсумнівний (Н.С. Лейтес, С. Сохнов). Проте, такого роду позиція «перерахування», коли інтелектуальна обдарованість описується через низку особистісних якостей, не є продуктивною, тому що не ясно, чи особистісні особливості визначають творчі можливості людини або навпаки, високий рівень інтелектуальної зрілості приводить до специфічної перебудови особистісної організації суб'єкта діяльності. Інструментальний підхід цілком зосереджений на доборі і розвитку інтелектуально обдарованих дітей. Але створення сприятливих умов при ігноруванні внутрішнього суб'єктивного плану діяльності дитини не гарантує актуалізації потенціалу інтелектуальної обдарованості, оскільки не визначені психологічні адресати подібного роду навчального впливу.

Представники дійового підходу у вивченні обдарованості (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов) основну увагу зосереджують на проблемі психологічних механізмів успішності діяльності, оскільки у своїх дослідженнях, вивчають здібності з погляду таких характеристик діяльності як результативність, індивідуальні особливості способів діяльності та стійкість до перешкод. Але, як нам представляється, «для розуміння механізмів інтелектуальної обдарованості в першу чергу варто враховувати не стільки характеристики діяльності, скільки особливості психологічної організації суб'єкта діяльності, тому що ті чи інші параметри діяльності є похідними стосовно психологічних ресурсів особистості» [7].

У цілому аналіз усіх перерахованих вище підходів дозволяє зробити висновок про те, що існуючі теоретичні й емпіричні дослідження не дозволяють пояснити психологічну основу проявів інтелектуальної обдарованості, що, безумовно, можуть виявляти себе й у високих показниках IQ, і в здатності генерувати нові ідеї, і у своєрідності особистісних якостей, і у високій

успішності діяльності в цілому. Питання про природу інтелектуальної обдарованості залишається фактично відкритим. Один з можливих виходів з подібної ситуації складається в з'єднанні (синтезі) вищенаведених підходів до вивчення інтелектуальної обдарованості. Ідея комплексної природи інтелектуальної обдарованості представлена у формі визнання її множинного складу, що включає загальні і спеціальні здібності, мотиваційні, моральні якості особистості та впливу соціуму. Але і цей напрямок дослідження інтелектуальної обдарованості не є прийнятним, оскільки його представники, справедливо відзначаючи комплексну природу обдарованості, останню, проте, зводять усього лише до підсумовування окремих її складових.

Іншим можливим виходом з відзначеної ситуації представляється нам лінія досліджень, зв'язана з пошуком і аналізом ключового феномена, що виступає як психологічна основа проявів інтелектуальної обдарованості [1]. Як показує аналіз існуючих підходів до вивчення інтелектуальної обдарованості, усі вони виходять на поняття суб'єктивного досвіду людини.

Обдарованість є одним із найскладніших і багатогранних психологічних явищ, імовірно, тому дотепер важко знайти в психології його визначення, досить точно і всеохоплююче характеризують його сутність. Незважаючи на певні розбіжності в трактуванні даного поняття, обдарованість розглядається як високий рівень розвитку здібностей людини, що дозволяє їй досягти особливих успіхів у певній сфері діяльності. При цьому автори розрізняють загальну і спеціальну обдарованість. Загальна розумова обдарованість виявляється в тій сфері діяльності, для успішного здійснення якої необхідні певні інтелектуальні здібності. Спеціальна обдарованість зв'язана з різними видами діяльності, у яких вона найбільше розкривається. Основними ознаками високої обдарованості виступають: ранній прояв здібностей; швидкий темп засвоєння знань; формування умінь і навичок у діяльності, схильності й інтерес до неї, елементи оригінальності і творчості в діяльності [5; 6].

Ф. Гальтон уперше піддав науковому аналізу геніальність як вищу міру

обдарованості. У його працях були проаналізовані 300 родовідних сучасників – учених, лікарів, юристів. Як критерій геніальності Ф. Гальтон розглядав міру популярності. У результаті дослідження він прийшов до висновку, що «...природні здібності людини з'являються в неї шляхом успадкування, при таких же точно обмеженнях, як і зовнішня форма і фізичні ознаки в усьому органічному світі...» [2, с. 3].

Психологію обдарованості як самостійну галузь психологічної науки уперше виділив В. Штерн. Він акцентував увагу на розходженні між предметом дослідження психології мислення і психології обдарованості. «Психологія мислення займається розглядом актів і змістів мислення, вивчає окремі процеси свідомості, термін «обдарованість» служить для позначення нахилу, тобто стійкої здатності і спрямованості до виконання актів мислення». Таким чином, на думку В. Штерна, обдарованість стосується нібито іншого виміру людської особистості: психологія мислення і психологія обдарованості мають різні цілі, зберігаючи, однак, взаємозв'язок. Справедливо зауважуючи, що неможливо займатися вивченням обдарованості, не давши їй визначення, В. Штерн запропонував наступну трактовку цього поняття: «розумова обдарованість є загальною здатністю свідомо спрямувати своє мислення на нові вимоги: є загальна розумова здатність до нових задач і умов життя» [8, с. 6].

Обдарованість – це загальна здатність індивіда свідомо установлювати своє мислення на нові вимоги, здатність психічного пристосування до нових задач і умов життя. Обдарованість повинна оцінюватися як окрема здатність, що входить до складу загального ресурсу психічних можливостей людини, оскільки сама по собі вона є засобом. Таким чином, обдарованість здобуває цінність лише в єдності з конкретними цілями, для здійснення яких вона застосовується, оскільки ніяких розрізнених здібностей не існує [8, с. 7-8].

Варто враховувати, що досить часто в психологічній літературі поняття обдарованості ототожнюються з такими поняттями як розумовий потенціал, інтелект, пізнавальні можливості, пізнавальна здатність, здатність до навчання.

Поняття «обдарований» та «талановитий» часто вживаються як синоніми, однак таке використання створює небажану двозначність. Традиційно дослідники зв'язують термін «талановитий» зі спеціальним значенням, а саме володінням дуже високим ступенем здібностей до якої-небудь спеціальної діяльності. Крім того, у даний термін звичайно вкладаються ще дві ознаки; наявність вираженого творчого начала і домінування уроджених якостей. «При спільному вживанні, терміни «обдарований» і «талановитий» виступають як рід і вид. Талановита дитина є разом з тим і обдарованим, але не кожна обдарована дитина може бути названа талановитою. Деяким обдарованим дітям необхідно досягти рівня талановитості, і не всім, на жаль, це вдається» [3, с. 15].

Проаналізувавши сформовані в сучасній психології уявлення і погляди з приводу сутності обдарованості, слід зазначити: обдарованість відноситься до категорії найбільш складних явищ. Ймовірно тому, як у вивченні його, так і в його визначенні в психології до цього часу існують деякі складності.

Обдарованість можна уявити як систему, що включає наступні компоненти: біофізіологічні, анатомо-фізіологічні задатки, сенсорно-перцептивні блоки, які характеризуються підвищеною чутливістю, інтелектуальні і розумові можливості, що дозволяють оцінювати нові ситуації і вирішувати нові проблеми, емоційно-вольові структури, високий рівень продукування нових образів, фантазія та уява. Обдарованість, талановитість, геніальність являють собою складну комбінацію людських рис і особливостей, що складаються під впливом не менш складного сплетіння соціальних чинників. Психологічні дослідження обдарованості до науково-дослідної діяльності становлять інтерес не тільки науковий, вони торкаються також і соціальних аспектів розвитку будь-якого суспільства. Обдаровані і талановиті люди здатні скоротити тривалий шлях розв'язання найскладніших проблем, зберігаючи при цьому матеріальні і духовні ресурси суспільства. Існує точка зору, що обдарованість до науково-дослідної діяльності нерозривно зв'язана з загальними пізнавальними можливостями індивіда. При цьому її можна

виділити як спеціальний вид обдарованості, що припускає наявність конкретних можливостей успішного здійснення певного виду діяльності.

Загальне вчення про здібності й обдарованість конкретизується в розділах про спеціальні види обдарованості, у той же час воно узагальнює наявні дані про спеціальні здібності. Перехід від загальної теорії обдарованості до психологічного аналізу обдарованості на рівні конкретних індивідів містить ряд студеної зростаючої конкретизації і спеціалізації. Проміжною задачею в цьому ланцюжку є типологічна характеристика найбільш загальних і основних видів спеціальної обдарованості. Основні види спеціальної обдарованості можуть бути представлені на основі аналізу характеристик представників основних видів діяльності. При цьому, перший етап складає визначення загальних рис спеціальної обдарованості, за ним випливає подальша більш детальна диференціація. Другий логічний етап – визначення того, що лежить в основі вибору обдарованими тієї чи іншої форми діяльності, наприклад, вивчаючи літературну обдарованість можна виділити ліричну та поетичну. На ранніх етапах дослідження творчості джерелом зведень про якості творчої особистості служили біографії, автобіографії, мемуари, літературні твори, що містять описи самостережень видатних людей – художників, учених та винахідників. Шляхом аналізу й узагальнення такого матеріалу були виділені найбільш яскраво виступаючі ознаки обдарованості, що виражаються в особливостях перцепції, інтелекту, характеру, мотивації діяльності.

До числа перцептивних особливостей обдарованих особистостей, найчастіше відносилися: незвичайна напруженість уваги, підвищена вразливість, сприйнятливність. До числа інтелектуальних властивостей – інтуїція, багата фантазія, вигадка (творчість), дар передбачення, просторість знань. Серед характерологічних особливостей підкреслювалися: відхилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, цілеспрямованість, висока самоорганізація, підвищена працездатність. Особливості мотивації діяльності виявлялися в тому, що обдарована, талановита, геніальна особистість знаходить

задоволення не стільки в досягненні мети творчості, скільки в самому його процесі; специфічна риса творця характеризувалася як майже нездоланне прагнення до творчої діяльності.

Рис. 1. Перелік категорій обдарованості, які активно використовуються у сучасній науковій психологічній літературі

Прояв обдарованості до наукової творчості дуже різноманітний. Основоположник психологічних дослідників у цій області Ф. Гальтон, на основі дослідження біографій великого числа видатних сучасників, виділив як першочергову властивість підвищену потребу в інтелектуальному навантаженні, розумовій праці «не заради досягнення популярності, а заради задоволення природної спраги до мозкової роботи» [3, с. 40].

У рамках психологічного підходу, основи якого були закладені Ф. Гальтоном, обдарованість вивчалася шляхом виміру розумових можливостей – інтелекту. Вичерпавши можливість психометричного напрямку і не поставивши питання про сутність і структуру обдарованості, психологія звернулася до розгляду творчих і особистісних компонентів обдарованості.

Досліджуючи соціокультурний контекст розвитку обдарованих людей треба виділити макросоціальні чинники, що впливають на становлення їхнього досвіду. Ми установили, що зовнішні впливи у певні періоди розвитку обдарованої особистості значно більш важливі, чим впливи, що робляться все

наступне життя. Тобто обдаровані люди формуються, ламаються в дитинстві, у підлітковому віці і ранній юності. А саме комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички [4].

Також у сукупності весь комплекс факторів науково-освітнього простору має в кожному окремому випадку позитивний або негативний вплив на інтелектуальний розвиток, студентів. На тлі добре розвинутих умов забезпечення ефективності науково-освітнього процесу (загальна атмосфера у вищому закладі освіти, доброзичливі високоінтелектуальні взаємини студентів та викладачів, дотримання принципу наступності та утримання смислових зв'язків під час викладання складних логічних схем) та наявності позитивних моментів в організації розумової діяльності студентів (ієрархічне входження в інтелектуальну діяльність, дотримання рівномірності та ритмічності у виконанні мислинських операцій та вправ), що дозволяють студентам опанувати систему навчання та простір вищої школи, існують й ті, що потребують комплексної корекційно-розвивальної роботи як зі студентами, так і з викладацьким складом з метою забезпечення інтелектуального розвитку студентів у науково-освітньому просторі вищого навчального закладу [8].

Таким чином, у процесі становлення обдарована особистість здобуває досить специфічний досвід, на еволюцію якого впливає ціла система чинників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Юнацький вік має особливу значущість як у відношенні особистісного становлення, так і у відношенні динаміки розвитку і прояву інтелектуальної обдарованості.

На основі теоретичного та емпіричного дослідження були зроблені наступні висновки, які підтверджують поставлену гіпотезу. Вони полягають в тому, що для прояву інтелектуальної та соціальної обдарованості недостатньо інтелектуальних якостей особистості, важливо необхідними є особистісні детермінанти, які є передумовою прояву обдарованості.

В результаті дослідження були виділені наступні особистісні

детермінанти: темперамент, само відношення, самооцінка, інтереси та майбутня професійна орієнтація, показник оригінальності при вирішенні творчих задач.

Були виділені якості, які притаманні інтелектуально обдарованій особистості: здатність ставити незвичайні задачі та знаходити для них цілковито «простий» спосіб вирішення; прагнення до саморозвитку; захопленість своєю справою. Якості, які притаманні соціально обдарованій особистості: здатність прийняти та розвинути сторонню точку зору; повага честі та гідності інших людей; впевненість в своїх силах та здібностях. Таким чином, у юнацькому віці важливими є особистісні детермінанти, які є передумовами розвитку інтелектуальної та соціальної обдарованості.

Список використаних джерел і літератури

1. Веккер Л.М. Психологические процессы. Т.3 / Л.М. Веккер. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – 326 с.
2. Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия / Ф. Гальтон. – СПб: Знание, 1975 – 313 с.
3. Гильбух Ю.З. Внимание: одаренные дети / Ю.З. Гильбух. – М.: Знание, 1991. – 80 с.
4. Каткова Т.А., Варіна Г.Б., Розвиток комунікативних умінь студентів психологічних спеціальностей під час навчання у ВНЗ // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Вип. 5. Т. 2. – Херсон: ВД «Гельветика», 2017. – 170 с., Україна. – С. 38-43.
5. Лейтес Н.С. Об умственной одаренности / Н.С. Лейтес. – М.: Издательство АПН. 1961. – 214 с.
6. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст / Н.С. Лейтес. – М.: Педагогика, 1971. – 278 с.
7. Холодная М.А. Психологические механизмы интеллектуальной одаренности // Вопр. психологии. – 1993. – №1. – С. 32-39.
8. Шевченко С.В., Михайленко Л.М., Добровольська Л.П., Каткова Т.А. // Інноваційний науково-освітній простір вищої школи як умова інтелектуального розвитку студентів // Вісник Одеського національного університету. Психологія – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Том 21. – Вип. 4(42). 2016. – Одеса: Астропрінт, 2016. – 232 с. – С. 213-222.

REFERENCES

1. Vekker L.M. (1981). Psychological processes. T.3 [Psikhologicheskie

- protcessy]. Leningrad.: Izd-vo LSU [in Russian].
2. Galton F. (1975). The heredity of talent, its laws and consequences [Nasledstvennost talanta, ee zakony i posledstviia]. Saint Petersburg.: Knowledge [in Russian].
 3. Gilbukh Yu.Z. (1991). Attention: gifted children [Vnimanie: odarennye deti]. Moscow.: Knowledge [in Russian].
 4. Katkova, TA, Varina, G. B. (2017). Distribution of communal minds of students of psychologic specialties, podd hour at the VNZ [Rozvitok komunikativnikh umin studentiv psikhologichnikh spetsialnostei pid chas navchannia u VNZ]. Kherson: VD «Helvetika» [in Ukraine].
 5. Leites, N.S. (1961). On mental talent. [Ob umstvennoi odarennosti]. Moscow.: Publisher APN [in Russian].
 6. Leites, N.S. (1971). Mental abilities and age [Umstvennye sposobnosti i vozrast]. Moscow.: Pedagogy [in Russian].
 7. Cold M.A. (1993). Psychological mechanisms of intellectual giftedness [Psikhologicheskie mekhanizmy intellektualnoi odarennosti]. Vopr. psychology [in Russian].
 8. Shevchenko S.V., Mikhaylenko L.M., Dobrovolska L.P., Katkova T.A. (2016). Innovative Science and Education Progress of Schools and Students' Intellectual Development [Innovatciinii naukovo-osvitnii prostir vishchoi shkoli iak umova intelektualnogo rozvitku studentiv]. Odessa.: Astroprt [in Ukraine].

Каткова Татьяна Анатольевна

магистр психологии, старший преподаватель кафедры психологии
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого

Титаренко Елена Ильинична

старший преподаватель кафедры психологии
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ОДАРЕННОСТИ СТУДЕНТОВ**

Резюме

Статья посвящена теоретическому изучению и методологическом обоснованию внедрения комплексного подхода в систему реализации потенциала интеллектуальной одаренности студентов. Проблематика одаренности в целом и интеллектуальной одаренности в частности была и остается чрезвычайно актуальной, поскольку расцвет каждого общества зависит от наличия в нем одаренных личностей. В современном мире, как

никогда до этого, уровень благополучия общества, во многом определяется наличием интеллектуальной элиты в самой разнообразных сферах жизнедеятельности. В условиях усложнения социальной жизни необходимость ориентации в плюралистическом мире однозначно повышает требования к интеллектуальным возможностям человека, уровень развития которых в значительной степени определяет способность субъекта инициативно, самостоятельно, творчески обдумывать и принимать реалистичные решения. Реализация потенциала интеллектуальной одаренности имеет также неопределимое значение в жизни каждого человека и в связи с обеспечением тем самым возможностью «состояться», осуществить себя. Ведь максимальную пользу человечеству приносит «нужен человек в нужном месте, в нужное время», которыми и являются интеллектуально дарование люди.

Ключевые слова: гениальность, задатки, способности, креативность, одаренность, талант.

Katkova T.A.

Master of Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology
Melitopol State Pedagogical University
named after Bogdan Khmelnytsky

Tytsrenko O.I.

Senior Lecturer of the Department of Psychology
Melitopol State Pedagogical University
named after Bogdan Khmelnytsky

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INTELLECTUAL PROTECTION OF STUDENTS

Abstract

The article is devoted to theoretical study and methodological substantiation of implementation of a complex approach to the system of realization of the intellectual talent potential of students. The issue of giftedness in general and intellectual giftedness in particular was and remains extremely relevant, as the flowering of each society depends on the presence of gifted individuals in it. In today's world, as never before, the level of well-being of society, largely determined by the presence of intellectual elite in the most diverse spheres of life. In the context of the complication of social life, the need for orientation in a pluralist world unequivocally raises the requirements for the intellectual capabilities of a person, whose level of development largely determines the ability of the subject to initiate, independently, creatively ponder and make realistic decisions. The realization of the potential of intellectual giftedness is also inestimable in the life of every person and in connection with the provision of the same opportunity to «take place», to realize himself. After all, the maximum benefit to mankind brings «the right person in the right place, at the right time», which are intellectually gifted people.

Key words: genius, passion, ability, creativity, talent, talent.